

rie kunne være skrevet på andre måder. Af forfattere, der var udvalgt ud fra deres specialistviden, snarere end deres fagpolitiske overbevisning. Af færre forfattere med mere generalistiske forudsætninger. Eller af en tværvideenskabelig forfattergruppe. Hvordan deres værk var blevet, kan vi ikke vide. Kun, at det ville være lige så åbent for diskussion. Nu er Gyldendals Dansk Litteraturhistorie der. Der kommer ingen anden de første 15-20 år. Det er den, vi kommer til at bruge. Det er den, vore læsere vil have læst og være blevet præget af. Derfor bliver det også den, vi fremover – både når det gælder afgrænsede undersøgelser og når det gælder historiske synteser – vil befinde os i en dialog med.

Ole Feldbæk

MARTIN SCHWARZ LAUSTEN: Danmarks kirkehistorie. Kbh., Gyldendal, 1983. 352 s. Ill. 235 kr. (indb.).

Det er ikke nogen let opgave, Schwarz Lausten har løst med denne bog: at skrive Danmarks kirkehistorie fra vikingetid til nutid, og det i ét enkelt bind. Hensigten har været at skabe en fremstilling, der kan læses af alle interesserede, og det er lykkedes særdeles godt. Sproget løber let og levende, behageligt fri for unødvendige fagudtryk, og til opklaring af dem, der nu engang må til, er der tre sider »leksikon« bag i bogen. Dem, der vil blive inspireret af forfatterens engagerede fremstilling til videre læsning, er der tænkt på med en litteraturvejledning, inddelt efter bogens afsnit.

Til bogens umiddelbart iøjenfaldende gode sider hører dens gedigne udstyr, der jo i disse tider langt fra er nogen selvfølge. Papir, typografi og opsætning er langt over gennemsnittet. Illustreringen er gennemtænkt og udbygger teksten. Man ser bl.a. gengivet en del »papir«, som har været med til at skabe kirkehistorien – artikler, dokumenter, breve og titelblade.

I et værk af denne karakter, hvor opgaven er at trække de lange hovedlinier, skal man naturligvis ikke forvente nye og overraskende forskningsresultater, men derimod en afbalanceret og – så vidt den trange plads tillader det – fyldestgørende fremstilling af resultater, synspunkter og problemer, således som de foreligger på nuværende tidspunkt. Og det er i sig selv vanskeligt nok. Hvad skal tages med, og hvad skal udelades? Hvornår skal man gøre rede for flere forskellige synspunkter eller tolkningsmuligheder i samme sag eller for særlige kildeproblemer eller mangel på kilder? Det må i mange tilfælde være en skønssag, hvor

personlige interesser og holdninger, således som de er udviklet inden for fagenes tradition, vil spille ind, måske uden at man selv er særligt opmærksom på det.

Hertil kommer, at en bog som denne nødvendigvis må være en funktion af den faglige opsplitning, som vi nu engang har af en række historiske grunde, og hvis følgevirkninger kun meget langtsomt vil kunne overvindes i sammenhæng med nogle erkendelsesmæssige skred, vi endnu har til gode. Arup udelukkede bl.a. kirkehistorien og teologihistorien af sin Danmarkshistorie med den begrundelse, at det var noget, andre specialister tog sig af. Det havde en række fatale konsekvenser, hvoraf det måske er umiddelbart lettest at få øje på sådan én som hans karakteristisk af Peder Palladius som en »overtroisk, åndsfattig bonde-dreng, der var blevet oplært i teologi«, hvormed der unægteligt er sagt meget lidt om såvel biskoppen som om tidens forestillingsverden.

Men der er på nogle punkter bedrevet en forskning, der omfatter samspillet mellem religion og samfund, og det kan måske være af særlig interesse i dette tidsskrift at omtale dens inddragelse i Schwarz Laustens bog. At f.eks. vækkelserne i 1900-tallet skal forstås i en samfundsmæssig sammenhæng har været erkendt i hvert fald siden P. G. Lindhardt i 1951 udsendte sin berømte bog »Vækkelser og kirkelige retninger«, hvori han ser vækkelserne som udtryk for, hvad han har kaldt »sinds- og samfundstilstande«, »sociale og psykologiske realiteter«. Forskningen er som bekendt fortsat, mest i form af indsamling af et stort materiale om vækkelserne over hele landet. Allerede i 1950'erne stod det klart, at sammenhængen ikke var så enkel som først antaget. Sådan er det meget tit med sammenhænge. Spørgsmålet var især, hvilke dele af landbefolkningen, der blev myndige og vakte i forhold til, hvem det var, der fik udbytte af den økonomiske udvikling. I 1. udgave af Lindhardts bog hedder det f.eks., at »med udskiftningen og selvkøbet brast den gamle kollektive bondekultur og afløstes af en ny individualistisk som svarede til gårdmandsklassens nye sociale position, dens politiske aspirationer og økonomiske styrke«, hvorefter vækkelsesbevægelserne udviklede sig. I 2. udgave (1959) blev *gårdmandsklassens* skiftet ud med *bondestandens*. Problemerne ses bl.a. også i karakteristikken af de »stærke jyder«, som i 2. udgave blev strammet: det var ikke længere »et åbent spørgsmål«, men »tvivlsomt« om de repræsenterede en vækkelse, »missionssind« havde de i hvert fald ikke, og deres kamp skal måske snarere ses som udslag af »jysk stædighed og bondekonservatisme«. Sagen er, at de ligger før den økonomiske udvikling, der sås som den egentlige baggrund for vækkelserne. Det er Lindhardts fortjeneste at have startet denne forskning, og nogle af dens problemer blev altså hurtigt synlige. Man vil måske kunne

komme væsentligt længere, hvis man i højere grad, end det hidtil er sket, tager udgangspunkt i, at mennesker altid handler ud fra samfundsmæssige forudsætninger, at det, vi kalder sociale konflikter og holdninger til samfund, autoritet, økonomi o.s.v. nødvendigvis dengang måtte formuleres bevidsthedsmæssigt i tidens historisk betingede sprog, og at dette bestemte, hvilke mentale muligheder, der overhovedet eksisterede for, at en offensiv holdning hos almuen kunne finde udtryk. Og i behovet for nye, alternative former for fællesskab, nu da det årtusindgamle livsfællesskab i landsbyerne brød sammen.

Denne forskning i vækkelsernes forbindelse med sociale og andre sider af samfundslivet refereres ret indgående i bogen, og der gøres rede for udviklingen af synspunkterne siden 1926, da Hans Kirk skrev om »Religion og hartkorn« (s. 236-239). I det hele taget er kirkehistoriens sammenhæng med samfundets almene forhold klart inde i billedet for den nyere tids vedkommende frem til bogens slutning, der handler om befolkningens forhold til folkekirken i den aktuelle situation. Derimod går forfatteren ikke meget ind på disse sammenhænge for den ældre kirkehistories vedkommende. Det kan næppe skyldes, at han mener, at »lægmændsbevægelser« i ældre tid ikke lige så fuldt er et udtryk for et samspil mellem religion og samfund, som f.eks. i det 19. århundrede. Det hænger uden tvivl snarere sammen med den kildemæssige situation – at flertallet i ældre tid ikke har ytret sig i skrift, hvilket han med rette beklager, således at hans bog i højere grad, end han har kunnet ønske, er kommet til at handle om de ledende personer og de kirkelige institutioner (s. 326).

Det er et redeligt synspunkt, som imidlertid nok kan give anledning til nogle bemærkninger af mere principiel natur. Det er ikke kilderne, der skal skrive historien. Der er sket meget i denne verden, som ikke står i kilderne, selv når der er mange af dem. Alt det grundlæggende og styrende, det, der var usynligt for kildeproducenten, fordi det blev følt som indlysende virkelighed, står ikke i kilderne. Det gælder f.eks. alt det, vi nu forsøger at indkredse ved at tale om vækkelsernes sammenhæng med de almene samfundsændringer i 1900-tallet. Forudsætningen for, at vi må formulere os på den måde, er jo netop, at tingene i den mellemliggende tid er blevet skilt ad i den almene bevidsthed.

Schwarz Lausten har nok gjort det ekstra svært at se de omtalte sammenhænge i den ældre tid ved sin måde at disponere stoffet på. Han har valgt at fremstille hele den politiske, kirkepolitiske og sociale udvikling fra ca. 1500 til slutningen af 1600-tallet først og for sig selv, for så derefter at behandle teologien og fromhedslivet i samme periode. Her bliver tingene grundigt skilt ad. For reformationstiden omtales således prædikanternes »social-radikale reformationstype«, inden for hvilken de i

bibelen kunne »finde regler for alle ydre og indre kirkelige og borgerlige handlinger« (s. 153), længe efter at vi (s. 121) har hørt om »en gruppe luthersksindede borgere«, der i julen 1530 øvede hærværk i Vor Frue kirke i København – altså kort efter, at forkyndelsen af de nye tanker havde været særlig intensiv under de mange prædikanters ophold i byen i forbindelse med herredagen. Det er et af de få eksempler, vi kender fra Danmark i disse år, på det, man i den internationale forskning har kaldt rituel eller symbolsk vold. Noget må der være foregået i hovedet på disse borgere. De kan næppe have været upåvirkede af den »social-radikale« forkyndelse omkring sådanne sager som lydighed mod love og autoriteter, de havde hørt fra prædikanterne. Om disse syn på de verdslige øvrigheder får man kun at vide, at de også her havde deres egen opfattelse (i forhold til Luther) (s. 153). Hvad den nærmere gik ud på røbes ikke. Niels Knud Andersens grundlæggende resultater fremtræder her i ganske kraftig forenkling, for han har jo ikke lagt skjul på, at der kunne være en forbindelse mellem de nye tanker og borgernes handlinger – uden at der dermed er sagt noget om, hvorvidt forkyndelsen i disse brydningstider er blevet forstået, som den var ment. Ved kirkestormen var det som bekendt Hans Tausen, der fik standset de alt for voldsomme borgere. Med den vægt, Schwarz Lausten i øvrigt ønsker at lægge på den almindelige udvikling i samfundet og for reformationstiden fremhæver, at det var den samfundsklasse, der sluttede sig til den reformatoriske bevægelse, som også stod i opposition til de højere styrende lag i samfundet (s. 113), kunne man nok have ventet, at der var valgt en måde at disponere stoffet på, som gav mulighed for at se tingene i lyset af hinanden.

For den allernyeste tid har Schwarz Lausten løst den vanskelige opgave på en måde, der må forekomme den ikke specielt fagkyndige meget oplysende. Det er spændende læsning. Det gælder ikke mindst det sidste afsnit om folkereligionen i dag, hvor han bl.a. refererer Jakob Rods bog »Folkereligion og kirke« fra 1963 (den stærkt udvidede og omarbejdede udgave af bogen, »Dansk folkereligion i nyere tid« (1972), burde vel have været nævnt, i hvert fald i litteraturlisten). Ifølge Rod er der et svælg imellem kristendommen og folkereligionen. Sidstnævnte er en skæbnetro eller rettere en tro på en række gode, onde og tvetydige magter, hvoraf skæbnen er den endelige og definitive, der træder ind, når man står over for fuldbyrdede kendsgerninger, og da for at skabe en slags mening i tilværelsen. Rod følger udviklingen i disse forestillinger fra det 19. århundrede til nutiden. Han mener, at »så meget af det væsentlige i kristendommen ikke har kunnet slå rod på dansk grund« (1972-udgaven s. 20). Man kan stille det spørgsmål, om ikke den såkaldte folkereligion i

virkeligheden har været det centrale og bærende i befolkningens forestillingsverden hele tiden, således som bl.a. Hal Koch har været inde på (Schwarz Lausten s. 328), en trang til at komme i forbindelse med livets grundmagt, hvad enten man kalder den gud, skæbnen eller noget andet, en stræben efter tryghed, frodighed, frugtbarhed og vækst og et sted at gå hen med sin betagelse eller rædsel i livets store øjeblikke. Og om ikke denne forestillingsverden, som har hentet en væsentlig del af sit »sprog« fra den kristne kirke, i al for høj grad er blevet skjult for os af de kilder, som institutioner og teologer i århundreder har været næsten ene om at producere.

Alex Wittendorff

HARALD JØRGENSEN: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt. Administrationshistoriske studier nr. 11. Rigsarkivet, Gads forlag, 1985. 625 s. 183 kr.

Fhv. landsarkivar ved det Sjællandske Landsarkiv dr. phil. Harald Jørgensen har gjort det igen: Udsendt en murstensbog. Denne gang om lokaladministrationen i Danmark fra de ældste tider og indtil 1970. Lad det være sagt straks, at det ikke var mange, der havde kræfter til en sådan præstation. Der var næppe heller mange om nogen, der ville vove at kaste sig ud i et sådant eksperiment, hvor forarbejder og kildestudier mangler på mange områder. Men Harald Jørgensen har både den fysik og det mod og mandshjerte, der er nødvendigt for at turde påtage sig opgaven. Han har også håndlaget fra et langt livs produktion til at skære et stof til og bryde af i rette tid. Men disse fortrinlige egenskaber kan alligevel ikke forhindre, at bogen ikke fremstår lige vellykket overalt. Måske er det for tidligt at ville skrive *bogen* om dansk lokaladministration.

Bogen omhandler lokaladministrationen, underforstået den civile lokaladministration, i Danmark fra 12-1300-tallet frem til 1970, hvor den afsluttes med kommunalreformen. Denne lange periode – svarende til perioden med skriftlige kilder i Danmark – er delt op i fire hovedafsnit: 1. indtil 1660 (s. 15-71), 2. 1660-1848, (s. 75-272), 3. 1849-1918 (s. 275-405), 4. 1919-1970 (s. 409-548). Værket afsluttes med en kort arkivhistorie og gennemgang af de vigtigste arkivalieserier med redegørelse for registreringsforhold og den vigtigste litteratur (s. 551-90). Området er i alle afsnit Danmark til Kongeåen – bortset fra perioden efter genforeningen 1920, hvor der for hvert sagområde nøje gøres rede for, hvor mange nye distrikter etc. Nordslesvigs indlemmelse tilføjede til det administrati-